



UDK:7.01(075.8)

Dilbar KADIROVA,

International school of finance technology and science" institute professori, falsafa fanlari nomzodi

E-mail: dilbarkadirova1@gmail.com

Tel: +99890-92-500-02

O'zMU dotsenti, PhD N. Tangirov taqrizi asosida

BADIIY IJOD VA ESTETIKA

Аннотация

Maqolada ijodiy funksiya, ongning funksiyalaridan biri va ijodning ijtimoiy amaliyotning o'ziga xos maxsus ko'rinishlaridan biri ekanligi, badiiy ijod jarayonida estetik qonuniyatlarning o'rni, falsafa tarixida mutafakkirlarning ijod jarayoniga oid qarashlari, inson zehning me'yorlari va darajalari, ijod jarayonining ruhiy-estetik jihatlari, badiiy ijod jarayonida emotsional faollik va ijodiy dominantaning asar yaralishidagi ahamiyati, ijodda irratsionalizmning o'rni, ijodiy faoliyat natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarining vujudga kelishi, hamda ijod jarayonini o'rganayotgan zamonaviy metodlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ijod, badiiy tasavvur, estetika, san'at, ong, onglanmaganlik, qobiliyat, iste'dod, daholik, emotsional faollik, ijodkor, sinergetika, tafakkur, ijodiy dominanta.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО И ЭСТЕТИКА

Аннотация

В статье изучается роль творческой функции, которая является одной из функций разума и творчество – одно из особых проявлений социальной практики, роль эстетических законов в процессе художественного творчества, взгляды мыслителей на творческий процесс в истории философии, нормы и уровни человеческого разума, духовно-эстетические аспекты творческого процесса, значение эмоциональной активности и творческой доминанты в процессе художественного творчества, роль иррационализма в творчестве, создание новых материальных и духовных ценностей в результате творческой деятельности, а также были изучены современные методы изучения творческого процесса.

Ключевые слова: Творчество, художественное воображение, эстетика, искусство, сознание, бессознательное, способность, талант, гениальность, эмоциональная активность, творец, синергетика, мышление, творческая доминанта.

ARTISTIC CREATIVITY AND AESTHETICS

Annotation

The article examines the role of the creative function, which is one of the functions of the mind and creativity is one of the special manifestations of social practice, the role of aesthetic laws in the process of artistic creation, the views of thinkers on the creative process in the history of philosophy, norms and levels of the human mind, spiritual and aesthetic aspects of the creative process, the importance of emotional activity and creative dominance in the process of artistic creation, the role of irrationalism in creativity, the creation of new material and spiritual values as a result of creative activity, and modern methods of studying the creative process were studied.

Key words: Creativity, artistic imagination, aesthetics, art, consciousness, unconscious, ability, talent, genius, emotional activity, creator, synergetics, thinking, creative dominant.

Kirish. Ma'lumki, ongning funksiyalaridan biri ijodiy funksiya bo'lib, u maqsad qo'yishda, prognozlashda, kishi harakatlarining kutilayotgan natijalarini oldindan ko'rishda ongning faolligini nazarda tutadi.

Ijod (arab. yaratish, kashf etish, vujudga keltirish) – badiiy, ilmiy, amaliy asar yoki moddiy boylikni yaratish, vujudga keltirishdir[1]. Bu jarayonda inson ilm-fan va ijod olamida shu paytgacha qadar ma'lum bo'lmagan qonunlarni kashf etishi, yangi usul yoki qoida va mezonlarni ixtiro qilishi, original ilmiy, badiiy asarlar yaratishi mumkin. Ijtimoiy amaliyotning o'ziga xos maxsus ko'rinishlaridan biri bu-badiiy ijoddir. Ijod, asosan, ijodkorning xayoli, tasavvuri, yangi asarni dunyoga keltirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatidir. Ijodkor turli namunalari asosida yoki ularni inkor etib yoki tasdiqlab va qayta baholab, rivojlantirib, o'z ijodiy prizmasidan qayta o'tkazib, yangi ideallarni yaratadi. Ushbu o'zlashtirish jarayonida ijodkor individuallik, sinfiy va milliy mansublik an'analarga amal qiladi. Badiiy ijodda an'anaviylik va novatorlik birligi, yaratuvchanlikning asosi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ijod mavzusi va ijod jarayoni tarixan mutafakkirlarni doim qiziqitirib kelgan, ularning ayrimlariga to'xtalsak. Badiiy ijodning prinsipi sifatida Suqrot taqlid (mimesis)ni ilgari surdi va mimesis inson hayotiga taqlid sifatida qaraldi. Aflotunning idealistik estetikasi (go'zallikni ideal mohiyat deb hisoblaydigan estetika) nuqtai nazaridan, san'atning qiymati unchalik katta emas. U narsalarga taqlid qiladi, narsalarning o'zi g'oyalarga taqlid bo'lsa, san'at "taqlidga taqlid" hisoblanadi[2]. Istisno – bu she'riyatdir, chunki

shoir ijod paytida ilohiy ilhom bilan to'ladi, hamda, abadiy go'zallikka qo'shilish imkonini beruvchi ekstaz holatida bo'ladi. "Ion"dialogida san'atning asosi sifatida ilhomning mistik, irratsional xarakterini ta'kidlaydi. Arastuga ko'ra, badiiy ijod, taqlid orqali o'z maqsadiga, ya'ni go'zal shakllarning yaratilishiga erishadi. San'at tabiatga taqlid qiladi, yoki tabiat erisha olmagan narsani yakuniga yetkazadi, ijodkor yaratgan shakl, idrok etuvchi tomoshabin uchun zavqlanish obektiga aylanadi. Zavqlanish muammosi Arastu estetikasida muhim o'rin egallaydi (zavqlanish va hissiy poklanish – katarsis). Vizantiya estetikasida dunyoni falsafiy idrok etishda san'atning roli, badiiy ijodning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi muammolar o'rta tashlanadi. Badiiy ijodga endi ruhiyatni tozalash va ko'ngil ochishdan ko'ra kengroq tarzda yondoshila boshlangan. O'rta asrlar Musulmon Sharqi estetikasi Qadimgi an'analarga amal qilgan holda, faylasuflar badiiy ijodning asosida taqlid (mimesis, imitatsiya nazariyasi) yotishini ta'kidlaganlar. Farobiyning fikricha san'atni maqsadi, taqlidiylikasosida hissiyot va tasavvurni uyg'otish hisoblanadi. San'atkor o'zining ijodiy tasavvuri tufayli umumiy g'oyalarni yakka obrazlarda in'ikos ettiradi[3]. Uyg'onish davrida san'atga ijodkorlik sifatida qarala boshlandi. Nikolay Kuzanskiy (1401-1464) "Aql to'g'risida" risolasida yozganidek, san'at nafaqat tabiatga taqlid qiladi, balki u hamma narsaning shakllarini yaratishi, tabiatni to'ldirishi va to'g'irlashi bilan ijodiy tabiatga egadir. Jon Lokk badiiy ijodni maqsadli va san'atning umumiy qoidalariga asoslangan, ongli faoliyat deb tushungan. Romantizm nazariyotchilari, san'at hech narsaga taqlid emas, ijodkorning

ijodiy harakati mevasi, deb hisoblashgan, shuning uchun ijodkorning his -tuyg'ulariasosiy mavzusiga aylanadi. Novalisda shoir jonsiz tabiatni "tiriltiruvchisi", "sehrgari" vazifasini bajaradi. Artur Shopengauer, insoniyatni, estetik tafakkur va badiiy ijodiyotga qodir bo'lgan "dahlo odamlarga" va utilitarfaoliyatga yo'naltirilgan "manfaatli odamlar"ga ajratdi. Uning fikricha, daholik, yuksak darajada g'oyalarni yarata olish qobiliyatini anglatadi.

Fridrix Nisshe (1844-1900) ob'ektiv qadriyatlar tamoyilini dekadansning mevasi sifatida tanqid qilib, ijodkorni, o'zining alohida qadriyatlarini yaratuvchisi sifatida taqdim etadi. Ijodkor, bu qadriyatlarini, o'zining "hokimiyatga bo'lgan irodasini" rag'batlantirish, ya'ni ularning hayotiyiligi va quvonchini namoyon qilish uchun, boshqa odamlarga taklif etadi. "San'at – bu ulkan stimulyatoridir." Nisshening fikricha, san'atning vazifasi san'at asarlarini yaratishda emas, balki "hayotni bezashda"dir[4]. Psixologik estetikada, Freydning konsepsiyasiga ko'ra, badiiy va estetik faoliyatning asosiy dvigateli psixikaning ongsiz jarayonlari hisoblanadi. Ijodkor, ongldi senzura qilish taqiqlarini chetlab o'tadi va unda qaynayotgan ruhiy komplekslarni ijodiy energiya, erkin o'yiniga transformatsiya qiladi. San'atdan lazzatlanish – bu taqiqlangan istaklar va fikrlarining ramziy ko'rinishda bo'lsa ham, amalga oshirishdan zavqlanishdir. Freyd va uning izdoshlari san'at asarini tushunishda asos vazifasini o'tovchi ijodkorning ruhiy holatiga katta qiziqish bilan qaranglar. Freyd badiiy ijod jarayoniga asos sifatida, faqat jinsiy-biologik hissiyotlarga unda hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlab, unga qo'shilmaydigan yondashuvlarni paydo qildi" chunki ijtimoiy omillar ishtirokini Freyd nazardan qochirgan edi. Yangi freydlarlarga Alfred Adler, Erix Fromm, Karl Gustav Yung va b. mutafakkirlar kiradi[5].

Muhokama va natijalar. Inson zehning me'yorlari va darajalari ijod jarayonining eng muhim omillaridandir va ushbu masala doimiy ravishda insoniyatni qiziqitirib kelgan. Quyida ularga to'xtalamiz. Qobiliyat – ma'lum bir turdagi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning sub'ektiv sharti bo'lib hisoblanuvchi shaxsiyatning individual xususiyatidir. Qobiliyat – bilim, malakavako'nikmalaremas, balki ularga erishish dinamikasidir.

Ijodiy iste'dod muayyan jismoniy xususiyatlarni mavjudligini talab etadi: musiqachi uchun musiqiy tovushlarni farqlash qobiliyati, rassom uchun ranglarni yuqori darajada his qilish va h.k. Biroq, muammo, nafaqat voqelikni badiiy tarzda qabul qilishda, balki o'zidagi bu holatni boshqa insonlarga taqdim etishda hamdir. Ijod bu iste'dod va mahoratning uyg'unligidir[6]. Badiiy ijodning yuksak darajasi – daholikdir. Daholik – badiiy iste'dod, ijodiy qobiliyatlikning yuksak darajasi, daholar tomonidan yangi estetik mezon va qadriyatlar yaratiladi. Dahlo o'z davridan ilgari lab ketadi, shu bilan birga u xalq ommasining estetik ehtiyojlari, qarashlari va didlarini g'oyaviy ifodalovchisi hamdir. Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abu Nasr Farobiy, Al-Farg'oni, Xorazmiy, Zhamshariy kabi allomalarning yaratgan asarlari, g'oyalari va kashfiyotlari daholikning ifodasidir. Ijodkorni faqat oliy insoniy qadriyatlar, ideallar va mezonlar o'ziga tortadi.

Ijodning ruhiy-estetik jihatlari. Ma'lumki, ijod eng avvalo izlanish, kashfiyotdir, ushbu jarayonning esa, to'rt bosqichi mavjud: tayyorgarlik, inkubatsiya, yorilish-portlash va xulosa. Birinchi bosqich: tayyorgarlik, ikkinchi bosqich: yetilish, uchinchi bosqich: fikrning ravshanlashishi va to'rtinchi bosqich eng kerakli detallarni qoldirish va asarga kommunikabel shakl berishni o'z ichiga oladi. Birinchi va to'rtinchi bosqichlarda – ongli faoliyat, ikkinchi va uchinchi bosqich esa – psixikaning ongsiz komponentlarini faol ishtirokini kuzatishimiz mumkin. Demak, ijodga psixikamiz boshqara olmaydigan jarayonlarning ta'siri yuqori ekan. Ongli faoliyat materiallar, bilimlar to'plashni taqozo etib, ongsiz faoliyat jarayonida stimulyator vazifani bajaradi. Shu bilan birga, ongli faoliyat, o'rganilayotgan masalaga xalakat berishi, beixtiyor tafakkurimizni yangi yo'lga emas, noto'g'ri orientatsiyaga, allaqachon chuqur ildiz otgan steriotiplar, tasavvurlar va tushunchalarga boshlashi mumkin. Ijodkorning vazifasi esa – ana o'sha yangi yo'lni, yangi mezonlarni topishdadir. Yorilish-portlash jarayoni ko'p vaqtlar tafakkurda ong komponentlari kuchsizlanganda yoki ishdan chiqqanda sodir bo'ladi. Xususan

aynan tushda F. Kekule benzolning tsiklik formulasini, D.I. Mendeleev ximiyaviy elementlarning jadvalini ko'rgan.

Ijod jarayonida "emotsional faollik va ijodiy emotsional holatlarning bo'rtib ko'rinishi, ijodning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Ko'tarinki ruh, kayfiyat, vazifalarning yechimlarini tirishqoqlik bilan izlashga rag'batlantiradi va pirovard natijada yuz beradigan insayt (fikrning ravshanlashishi) lahzalarini belgilaydi. Bunda izlanayotgan natija, ijodkor tafakkurida xuddi chaqin chaqqandek, bir lahzada paydo bo'ladi va mushkul masalalarni yechish imkonini beruvchi, mutlaqo yangi g'oya yuzaga keladi"[7]. Badiiy ijodda asar tug'ilishi sodir bo'lishi uchun, hayajonning davomli bo'lishi, ya'ni ijodiy dominantaning mavjudligi zarur, u hayajon o'chog'i sifatida namoyon bo'ladi. Dominanta, miya tuzilmalarida hayot davomida hosil bo'lib boradi va u odatda mudroq holatda bo'ladi, hamda, muayyan sharoitlarda yorqin tarzda gurgirab ketishi mumkin. Bedorlik va uyqu holatlarida, sayr qilish va suhbat vaqtlarida ijodkorda yashirin ravishda ishga tushgan ijodiy jarayon harakatlana boshlaydi.

A. Sherning ta'kidlashicha: "San'atkor shaxsining ruhiy tip sifatidagi murakkabligi shundaki, unda bir emas, ikki Men yashaydi. Birinchisi, tashqaridan qaraganda ko'zga tashlanadigan, siz bilan bizning oramizda yuradigan, jamiyat qonun qoidalari bilan, to'liq bo'lmasada, ma'lum ma'noda o'lanadigan va baholanadigan Men. Ikkinchisi – hech qaysi qonun qoidani tan olmaydigan ichki – botiniy Men, uni yuqoridagi mezonlar bilan o'lab, baholab bo'lmaydi. Birinchi Men hamma odamlarga xos. Ikkinchi Men esa faqat ijodkorda mavjud bo'ladi"[8].

Lekin, faqatgina yuqori darajada rivojlangan ong - evristik holatni ijodni, yangilikni vujudga keltiradi va ongsiz faoliyatda paydo bo'lgan g'oyalardan oqilona foydalana oladi. Irratsionalizm-faqat aql yordamida bilimga ega bo'lish tamoyilining qarama-qarshi tomonidir. Irratsional tendensiya u yoki bu darajada hayot falsafasi, freydzizm, neotomizm, pragmatizm, ekzistentsializm kabi yo'nalishlarga xos.

Fransuz matematigi A. Puankare o'z ijoddagi ongsizlik holatini atomlarga qiyoslaydi. Ular aqliy faoliyatning boshlarida statik holatda bo'ladi. Dastlab aqliy faoliyatda ong dominantlik qiladi, o'rganilayotgan masalaga inson diqqatini qaratadi va keyin esa atomlar (ongsizlik) mobilizatsiyasini ushbu faoliyatda bevosita ishtirokini kuzatishimiz mumkin. Atomlar ong dam olganda ishlaydi, masalaning yechimi topilmaguncha o'z ishini to'xtatmaydi. Berilgan impulsdan so'ng atomlar o'zlarining dastlabki statik xolatiga qaytmaydi.

Agar yunonlarda falsafa asosida tafakkurning rasmiy-mantiqiy usullari va aniq mezonlar yotsa, Xitoy va Yapon falsafasi asosida intuitiv-obrazli tafakkur va uning natijasi sifatida – mavhum tushunchalar va mezonga oid ta'riflar yotadi[9]. Xitoyda, ijodiy jarayon, barcha botiniy kuchlar oliy darajada jamlangan lahzada vujudga keladigan nogahoniy "bashorat" ("karomat") tarzida tushuniladi. Yunon tafakkuriga, dunyoga bo'lgan ikki turli munosabat, mavjudlik va hodisa, sub'ekt va ob'ekt bir-biridan ajratib ko'rsatilsa, Sharq faylasuflarida esa, mohiyat (mavjudlik) hodisadan, g'oya obrazdan, sub'ekt ob'ektdan ajralmas, yagona organizmdir. Yapon shariyatida ushbu holatni kuzatish mumkin. She'r, bir lahzada paydo bo'lishi lozimligi, xuddi yog'och kesuvchi daraxt kesgandek, yoki askar xavfli dushmanga tashlangandek, yoki xuddi tarvuzni o'tkir pichoq bilan kesgandek bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi. Har bir asar, lahzaning betakror go'zalligini yetkazib berishga, bir nechta satrga tugallangan fikr yoki taassurotni joylashtirishga intiladi. Uyg'unlik – u har safar o'zgaacha, xuddi lahzaning o'zi kabi betakroridir. Bir butunni ajratish, uning qismlarini belgilab qo'yish – bu uni "o'ldirish" demakdir, yaponlar uchun esa, go'zallik faqatgina tirik, nafas olayotgan bo'lsagina haqiqiy hisoblanadi.

Estetika faniga nafaqat freydzizmning psixanalitik konsepsiyasi, balki psixofiziologiya ham qaysidir ma'noda o'z hissasini qo'shdi. Akademik I. Pavlovning ta'kidlashicha, barcha odamlar ikki turga – "fikrlovchilar" va "ijodkorlar"ga bo'linadi, ushbu jarayon miyaning olinayotgan ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonida, miya yarim sharlarining qaysi biri ustunlikka ega bo'lishligiga bog'liq. Yaqin o'tmishda esa, XX asr fiziologiyasining eng ahamiyatli kashfiyotlaridan biri – inson

miyasining funksional assimetriyasi kashfiyoti edi. U miyaning, har ikki yarim sharlari harakati turlicha ekanligini ko'rsatgan holda, Pavlov fikrini tasdiqladi, bu esa, o'z navbatida barcha odamlarda tafakkurning mavhum-mantiqiy va obrazli-muayyan fikrlash qobiliyatlari mavjudligini, biroq u har bir kishida turli darajada rivojlanganligini ko'rsatdi[10].

Bugun ijodni o'rganishda sinergetik, ruhiy va estetik tahlil metodlaridan keng foydalanilmoqda. Sinergetik yondashuvda ham, miya beqaror, jiddiy holatda harakatlanuvchi murakkab, o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tuzilma sifatida ta'riflanadi, aynan san'at uning ijodiy faolligini rag'batlantirib turadi. Biroq san'at "sub'ektlar" tomonidan yaratiladi va "sub'ektlar" tomonidan idrok etiladi, shu sababli baholash uchun ob'ektiv mezonlar mavjud emas. Muhokama maydoni, inson tomonidan o'ta sodda mezonda qabul qilinadi bu – "yoqdi" yoki "yoqmadi". Bu miya o'ng yarim sharining birlamchi hissiy ta'siri hisoblanadi. "Chap yarim shar" ma'lumotni to'playdi, qayta ishlaydi, tizimlashtiradi, "o'ng yarim shar" esa – ushbu ma'lumotlarni umumlashtiradi, bilimning alohida qismlari o'rtasidagi aloqani topadi va yaxlit manzarani quradi. So'ngra barchasi yana takrorlanadi. Olimlar fikricha, chap yarim sharining tormozlanishi, "inkubatsiya" jarayonini vujudga keltirar ekan. Inkubatsiya jarayoni ijod jarayonining bosqichlarida muhim o'rin tutadi. Tafakkur esa, ijodkorga o'z ijodini tanqidiy tahlil qilish va kelgusida mahorati ortib borishiga imkoniyat yaratuvchi xulosalar qilishga imkon yaratadi. Ijod jarayonining asosiy bosqichlari - badiiy asarni yaratish jarayoni, g'oyaning paydo bo'lishidan, to

uning asar sifatida gavdalanishiga qadar, bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi.

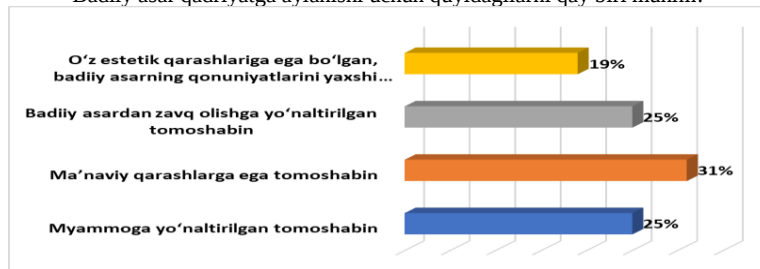
Xulosa. Yuqorida ilgari surilgan fikrlardan kelib chiqqan holda quyidagicha xulosa qilamiz: Ijodiy faoliyat natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlar va mezonlar vujudga keladi. Ijod o'z mohiyati jihatidan tarixiy - madaniy hodisa bo'lib, shaxs va jarayon kabi aspektlarga ega. U shaxsda qobiliyatlar, motivlar, bilim va malakalar borligi tufayli yangiligi, originalligi, noyobligi bilan ajralib turuvchi mahsulot yaratilishini ta'minlaydi. Ijodning bu xususiyatlarini o'rganish natijasida - estetik tasavvurning, estetik intuitsiyaning, aqliy faollikning anglanmagan komponentlari, shuningdek, shaxsning o'zini anglashga, o'z yaratuvchilik imkoniyatlarini kengaytirishga bo'lgan ehtiyojlari ruyobga chiqadi.

Ijodda ijodkor shaxsni o'rganish katta o'rin tutadi. Ijodda ijodkor shaxsning iste'dod darajalari mavjud bo'lib ular qobiliyat, ijodiy iste'dod va doholikdir.

Ozod Sharafiddinovning fikri bilan aytganda "Ilm boshqacha fikrlashdan boshlanadi"[11]. Madaniyat va san'at tarixida aynan buyuk ijodkorlar ma'lum sohaga xos yuzaga kelgan stereotiplarni buza olganlar va yangidan- yangi estetik mezonlarni, me'yorlarni va kanonlarni yaratganlar.

Yuqoridagi mavzusida anketali so'rovnoma o'tkazildi, o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma maxsus sotsiologik dasturlar orqali qayta ishlanib tahlil qilindi va quyidagi diagramma holati havola etildi.

Badiiy asar qadriyatga aylanishi uchun quyidagilarni qay biri muhim?



ADABIYOTLAR

1. Tomas, Vincent. "Creativity in art." The Philosophical Review 67.1 (1958): 1-15.
2. Miller, Mitchell. "Platonic mimesis." Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue (1999): 253-66.
3. Zargar, Cyrus Ali. Sufi Aesthetics: Beauty, Love, and the Human Form in the Writings of Ibn'Arabi and Ibrahi. Univ of South Carolina Press, 2013.
4. Rampley, Matthew. "Nietzsche, aesthetics and modernity." (1999).
5. Абиджанова Ф. Рухий таҳлил эстетикаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари (Карл Юнг фалсафий мероси асосида). - Тошкент, 2009.
6. Meier, Norman C. "A measure of art talent." Psychological Monographs 39.2 (1928): 184.
7. Tomas, Vincent. "Creativity in art." The Philosophical Review 67.1 (1958): 1-15.
8. Abdulla Sher. Estetika. Toshkent. "O'zbekiston". 2014.-306 b.
9. Kikuchi, Yuko. Japanese Modernisation and Mingei Theory: cultural nationalism and oriental orientalism. Routledge, 2004.
10. Каран М. С. Эстетика как философская наука. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. С.379.
11. Шарафиддинов О. Ижодни англаш бахти. "Шарқ". Тошкент 2004.
12. Kadyrova D. "Aesthetic essence of artistic styles." Philosophy and law. " Tashkent 2022.1.68. b.
13. Kadirova D.S. "Purpose and tasks of the philosophy of grace" Newsletter of Namangan State University. Namangan.. 2022.12.194-195.